

PŘÍJMOVÁ SITUACE RODIN PRACOVNÍKŮ V SOCIALISTICKÉM ZEMĚDĚLSTVÍ

V. Majerová-Charitonová

MAJEROVÁ-CHARITONOVÁ, V. (Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha): *Příjmová situace rodin pracovníků v socialistickém zemědělství*. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 20, 1984 (2) : 117-125.

Nejdůležitějším zdrojem peněžních příjmů zemědělských pracovníků je příjem z hlavního zaměstnání. Příjmová situace rodin zemědělských pracovníků se nijak výrazně neliší od situace rodin jiných sociálních skupin, odpovídá postupující nivelizaci mezi nimi i tendenci zvyšování příjmů i výdajů na hlavu během posledních let. Výše celkových peněžních příjmů rodin zemědělských pracovníků je ovlivňována především skladbou rodiny s větším průměrným počtem členů domácnosti, větším počtem nezaopatřených dětí a větším počtem důchodců žijících v rodinách. Nejdůležitějším souhrnným ukazatelem příjmové situace je místo v životním cyklu, charakterizované věkem, délkou zaměstnání, rodinným stavem, počtem dětí, jejich stářím atd., na které se vážou další charakteristiky životního způsobu a životní úrovně.

pracovníci v socialistickém zemědělství; životní úroveň; příjmová situace; hospodaření rodin

Rozbory příjmové a výdajové situace rodin zemědělských pracovníků (včetně srovnání rodin družstevních rolníků s rodinami dělníků a zaměstnanců) mají v současné době dvojí úlohu. Jednak naznačují vývojovou tendenci v příjmech a výdajích za poslední léta a jednak tvoří výchozí základnu pro sledování změn v hospodaření rodin v určitých časových intervalech, např. sledování změn vyplývajících z úsporných národohospodářských opatření z let 1980/81 a 1981/82 (úpravy a zvýšení cen paliv, energie, některých druhů potravin, veřejného stravování atd.), které se do rodinných rozpočtů v plném rozsahu promítají postupně.

Rozdíl mezi hrubými a čistými peněžními příjmy¹⁾ činil v posledních pěti letech u dělnických domácností zhruba 19—20 %, u zaměstnanckých domácností 21—23 % a u domácností družstevních rolníků 5—7 % (vzhledem k absenci daně ze mzdy).

¹⁾ Hrubé příjmy jsou statisticky vykazovány v rozpočtech domácností a jsou to veškeré peněžní příjmy domácností plynoucí ze zaměstnání, z nemocenského a sociálního zabezpečení a dalších sledovatelných zdrojů (výpůjčky, vrácené zálohy apod.). Jako čisté peněžní příjmy domácností jsou uvažovány hrubé peněžní příjmy snížené o vybrané úspory, výpůjčky a vrácené zálohy, doplňkové výpůjčky a daň ze mzdy a zvýšené o naturální osobní spotřebu vyjádřenou v penězích.

Hrubé, ale i čisté příjmy v období minulých pěti let pravidelně vzrůstaly ve všech typech domácností; víceméně obdobný byl vývoj dělnických a družstevních domácností (vzrůst čistých příjmů ze 100 v roce 1977 na 120,2 bodu v roce 1981 u dělníků a na 120,9 bodu u družstevních rolníků), zatímco zaměstnanecké domácnosti dosáhly jen 116,5 bodu.

Nejvyšší čisté peněžní příjmy na hlavu jsou v zaměstnaneckých domácnostech (21 206 Kčs v roce 1981), ale příjmy domácností družstevních rolníků se jim velmi těsně přibližují, činí 98,9 % této sumy (tj. 20 987 Kčs). Příjmy dělnických domácností činí 91,1 % (tj. 19 325 Kčs).

Výraznější rozdíly mezi domácnostmi jednotlivých sociálních skupin se v posledních letech stírají. Např. v roce 1977 činily čisté příjmy domácností družstevních rolníků 95,4 % a dělnických domácností 88,3 % příjmů domácností zaměstnanců. Tato tendence sblížování výše příjmů mezi domácnostmi různých sociálních skupin bude pravděpodobně pokračovat. Rovněž lze v budoucnu očekávat ve všech typech domácností úsporná opatření, včetně zvýšení naturální osobní spotřeby.

Naturální osobní spotřeba, zejména potravin, má pro družstevní domácnosti z hlediska životní úrovně značný význam. V posledních letech se zvyšuje její objem ve všech sociálních skupinách, nejrychleji u zaměstnanců (v letech 1977—1981 ze 100 na 151,9 bodu) a v dělnických domácnostech (ze 100 na 139,0 bodu). V družstevních domácnostech, kde je tradičně vysoká, vzrostla za toto období ze 100 na 132,1 bodu. V roce 1977 ve vztahu k družstevním domácnostem činila naturální osobní spotřeba dělnických domácností 40,8 % a zaměstnaneckých domácností 39,0 %. Bereme-li za základ naturální osobní spotřebu domácností družstevních rolníků v roce 1981 (index = 100), pak v tomto roce činila v dělnických domácnostech 42,6 % a v zaměstnaneckých domácnostech 43,7 %.

Struktura naturální osobní spotřeby domácností družstevních rolníků se v časové řadě posledních pěti let příliš nemění. Zhruba 21 až 23 % připadá na naturální byt, 2—3 % na palivové dříví, ostatní výrobky a služby a kolem 75 % na potraviny a nápoje. Z nich pak největší položku tvoří maso a masné výrobky (28—29 %), vejce (13—15 %), tuky (6—8 %). Ostatní potraviny (brambory, ovoce, zelenina, mléko atd.) se na naturální osobní spotřebě podílí pouze v rozmezí 2—6 %.

Vzrůst čistých měsíčních příjmů v jednotlivých typech domácností od roku 1977 do roku 1981 (Statistika ... 1982) byl následující:

	dělníci	zaměstnanci	družstevní rolníci
rok 1977	1339 Kčs	1516 Kčs	1445 Kčs
rok 1981	1610 Kčs	1767 Kčs	1749 Kčs
rozdíl	271 Kčs	251 Kčs	303 Kčs

Údaje o příjmové situaci rodin pracovníků v socialistickém zemědělství jsou čerpány také ze sociologického šetření Životní způsob II (VÚEZVŽ Praha 1981, 917 respondentů), které bylo zaměřeno především na otázky životní úrovně.²⁾

Příjmová situace rodin zemědělských pracovníků se nijak výrazně neliší od situace rodin jiných sociálních skupin, odpovídá postupující

příjmové nivelizaci mezi nimi i tendenci zvyšování příjmů a výdajů na hlavu během posledních let.

Příjmy rodin jsou ovlivňovány několika základními faktory, z nichž nejdůležitějším je skladba rodiny. Rodiny družstevních rolníků mají větší průměrný počet členů domácnosti — 3,33 proti 3,23 v dělnických a 3,07 v zaměstnaneckých domácnostech. Průměrný počet ekonomicky aktivních členů je stejný jako v dělnických domácnostech (1,83), v zaměstnaneckých domácnostech je nižší — 1,75 (údaje k roku 1981 — Statistika ... 1982).

Rodiny družstevních rolníků mají v průměru více nezaopatřených dětí — 1,21 (proti 1,18 v dělnických a 1,12 v zaměstnaneckých domácnostech), s převahou dětí do 10 let, a častěji v těchto rodinách žijí důchodci — 0,15 (proti 0,08 v dělnických a 0,09 v zaměstnaneckých domácnostech). V domácnostech družstevních rolníků tedy činí větší podíl jak přídavky na děti, tak důchody (5,8 a 4,7 % z čistých peněžních příjmů).

Dalším určujícím faktorem je výše výdělku ekonomicky aktivních členů rodiny. Mezi výší výdělku z hlavního zaměstnání (tj. nejdůležitějším a naprosto převažujícím zdrojem příjmů domácností), kterou uváděli dotazovaní, a průměrnými rodinnými příjmy na hlavu v domácnosti existuje přímá závislost. Nejčteněji jsou dotazovaní zastoupeni v platových kategoriích 2001—2500 Kčs (30,5 %), kde odhadují příjmy přivádějící na hlavu na 1290 Kčs, 1501—2000 Kčs (21,9 %) s příjmy na hlavu 1312 Kčs a 2501—3000 Kčs (20,0 %) s příjmy na hlavu 1406 Kčs měsíčně (Životní způsob II — 1981).

Závislost mezi příjmy rodiny na hlavu a počtem dětí je rovněž velmi silná. V bezdětných domácnostech činí průměrný příjem na hlavu 1518 Kčs. Se vzrůstajícím počtem dětí příjem na hlavu v domácnosti klesá, u rodin se třemi a více dětmi je asi o 18 % nižší než u bezdětných rodin, tj. činí zhruba 1245 Kčs měsíčně.

Naopak některé předpokládané vazby mezi určitými faktory a příjmovou situací v rodině se nepotvrdily nebo se ukázaly jako nevýznamné. Např. vzdělání respondenta není příliš rozhodující. Rozdíly mezi příjmy na hlavu v domácnostech, kde respondent uvádí základní vzdělání, se takřka neliší od příjmů domácností, kde respondent má vysokoškolské vzdělání. Rozdíl činí pouze 35 Kčs na hlavu a měsíc ve prospěch domácností vysokoškoláků. Málo významné jsou i rozdíly mezi profesemi:

²⁾ Sociologické šetření zahrnuje pouze zemědělské pracovníky. Odhad průměrných čistých měsíčních příjmů připadajících na hlavu je asi o 1/4 nižší než uvádí Statistika životní úrovně domácností u družstevních rolníků, činí 1324 Kčs v roce 1981 (průměry jsou vypočítány na základě vážení středních hodnot intervalů). Rozdíl je způsoben několika důvody. Mezi dotazovanými jsou zahrnuti kromě družstevních rolníků také pracovníci státních statků, společných zemědělských podniků i jiných zemědělských organizací tak, aby to odpovídalo skladbě zemědělských pracovníků v ČSR. Jejich podíl poněkud snižuje průměr. Dále odhad průměrných čistých příjmů v domácnosti není tak přesný jako při statistickém sledování, nezahrnuje pravděpodobně některé díleč složky příjmů (jako např. příjmy z nemocenského a sociálního zabezpečení apod.) a nebere v úvahu naturální osobní spotřebu, která např. v roce 1981 v družstevních domácnostech činila 7,5 % čistých peněžních příjmů. Proto výše příjmů domácností zemědělských pracovníků slouží především jako srovnávací ukazatel. Kromě toho údaje získané z výzkumu poskytují detailnější obraz příjmové situace a dovolují zachytit vztahy a vazby mezi jednotlivými faktory, které běžně statistika nezahrnuje.

rozdíly v příjmech na hlavu v domácnosti nejčteněji zastoupených profesí — traktoristů, pracovníků rostlinné výroby a ošetřovatelů dojníc — se pohybují kolem ± 100 Kčs měsíčně.

Nevýznamné z hlediska rodinných příjmů se ukazují i takové charakteristiky, jako je typ podniku (JZD, státní statky, společné zemědělské podniky nebo jiné zemědělské organizace), velikost obce, druh obce (středisková, nestředisková, trvalého nebo bez trvalého významu) i charakter obce (podíl zemědělského a nezemědělského obyvatelstva). Pokud tyto faktory působí na výši životní úrovně rodin, pak pouze zprostředkovaně a v souvislosti s dalšími, např. vybaveností obcí, pracovními možnostmi pro členy rodiny, nabídkou kvalifikovaných či méně kvalifikovaných pracovních příležitostí apod., které ovlivňují nejen získávání příjmů, ale také jejich realizaci.

Nespornou výhodou sociologického šetření je možnost dalšího zpracování údajů týkajících se příjmové situace rodin zemědělských pracovníků a jejího hodnocení. I když se jedná o subjektivní výpovědi, jejich hodnota a význam se ukazují především ve vztahu k ostatním charakteristikám a oblastem života. Na jejich základě lze vytvořit jednotlivé typy rodin, od těch, které mají finanční problémy, přes rodiny průměrně finančně zajištěné až po ty, které hodnotí svou příjmovou situaci velmi pozitivně.

Hospodaření rodiny je komplexní otázkou. Proto byl pro výzkum zvolen způsob rozličných typů domácností, do nichž se dotazovaný zařadil. Tak bylo možno podle nadprůměrného procentního zastoupení respondentů přesněji vymezit jednotlivé skupiny rodin a blíže charakterizovat jejich společné znaky. Tyto zkoumané znaky jsou shrnuty do tří základních okruhů:

1. osobní charakteristiky — věk, rodinný stav, počet dětí a jejich stáří, profese, vzdělání, typ podniku, ve kterém dotazovaný pracuje;

2. materiální podmínky — výše čistého výdělku, průměrný čistý příjem připadající na hlavu v rodině, osobní hospodářství, vlastnictví rodinného domku, vybavenost domácnosti³⁾;

3. hodnocení celkových životních podmínek — spokojenost s příjmovou situací v rodině, osobní problémy dotazovaného, představy o budoucnosti, realizace představ o životě a životních plánu.

Všechny zkoumané znaky nemusí být typické nebo určující, k jednotlivým skupinám rodin jsou vztaženy pouze ty, které jsou výrazné nebo nesporné.

Hodnocení příjmové situace má subjektivní charakter a pocítované problémy se mohou lišit od objektivní skutečnosti. Tato tendence se objevuje zejména u pracovníků ve středních příjmových skupinách a u mladších rodin. Jejich materiální potřeby včetně vybavení domácnosti ještě nejsou saturovány, příjmové a pracovní aspirace jsou zpra-

³⁾ Sledované předměty vybavenosti domácnosti pro domácí práce (chladnička, mraznička, mixér, robot, gril, automatická pračka, jiná pračka, vysavač, telefon, pletací stroj, šicí stroj) a pro volný čas (magnetofon, stereosouprava, hudební nástroj, fotoaparát, filmová kamera, promítačka, diaprojektor, fotokomora, černobílý televizor, barevný televizor, minikalkulačka, vybavení domácí dílny, kanoe, jiná loď, zimní lyžařská výstroj, letní turistické vybavení, kempingové vybavení, jízdní kolo, motocykl, osobní auto, garáž, chalupa, zahrada, zařízené akvárium, terárium, malý traktor, míchačka).

vidla vyšší než možnosti příjmů a možnosti pracovní kariéry, mimopracovní a volný čas, hlavně žen, je limitován péčí o děti a o domácnost a řadu osobních problémů rodina teprve řeší. Všechny tyto skutečnosti se promítají do životní spokojenosti či nespokojenosti. Často se domnívají, že některé z problémů by odpadly při lepším finančním zajištění rodiny, ale je zřejmé, že kořeny nespokojenosti jsou i jinde než v materiální situaci rodiny, především v nedostatku času, v malém počtu předškolních zařízení, služeb, obchodů, kulturních možností apod.

Příjmovou situaci rodin zemědělských pracovníků a její hodnocení je třeba chápat jako otázku mnohafaktorovou, související s životní úrovní i životním způsobem, proto rovněž nelze jednotlivé dílčí závěry bez dalšího ověřování zobecňovat.

TPY HOSPODAŘENÍ RODIN ZEMĚDĚLSKÝCH PRACOVNÍKŮ

Skupina č. 1 — 3,4 % dotazovaných

Žijeme od výplaty k výplatě, před výplatou již obvykle mnoho nezbyvá ani na jídlo, na provoz domácnosti apod.

Podle procentního zastoupení je zřejmé, že se jedná o velmi malou část zemědělských pracovníků. Osobní charakteristiky nasvědčují, že v této situaci se mohou nacházet někteří pracovníci na počátku své pracovní kariéry, dosud nestabilizovaní a ti, jimž se eventuálně nepodařilo realizovat některé životní plány nebo se dostali z určitých důvodů do těžké životní situace.

Mezi těmito pracovníky jsou nejčastěji mladí, do 29 let, žijící sami nebo v neúplné rodině (svobodní, ovdovělí, případně žijící jako druh a družka), s jedním dítětem nebo bezdětní. Poněkud více je jich ve státních statcích než v JZD. Vzdělání mají nejčastěji základní a profesně jsou více zastoupeni mezi traktoristy a ošetřovateli dojníc. Obě tyto profese patří k nejlépe placeným. Vysvětlení jejich nízké příjmové hladiny může být dvojitý, buď začínají v profesi a jejich platové zařazení je doposud nízké, neboť nemají odpovídající kvalifikaci ani praxi, nebo nedosahují požadovaných výkonů.

Výše čistého výdělku nepřesahuje 2500 Kčs, ale častěji je pouze do 1000 Kčs, čistý měsíční příjem připadající na hlavu v rodině nepřesahuje 1000 Kčs, a u jedné čtvrtiny těchto pracovníků nedosahuje ani 600 Kčs. Vybavenost domácnosti je velmi nízká, nevlastní skoro žádné předměty z vybavení pro domácí práce ani z vybavení pro volný čas.

Osobní hospodářství většinou nemají. Celkové hodnocení životních podmínek není příliš příznivé. Svoji příjmovou situaci pocítují jako podprůměrnou, mají hlavně pracovní, finanční a bytové problémy, skutečnost se podstatně liší od jejich představ o životě a ani v budoucnu neočekávají výrazné zlepšení.

Skupina č. 2 — 14,7 % dotazovaných

Při běžných výdajích obvykle vyjdeme docela dobře, ale již nákup ošacení nám působí potíže a musíme si vypůjčit nebo čerpat úspory.

Tuto skupinu lze charakterizovat jako mírně podprůměrnou, ne sice v kritické ekonomické situaci, ale přesto hospodařící bez větších rezerv, eventuálně finanční rezervy právě čerpající (např. na stavbu nebo přestavbu rodinného domku). Má znaky teprve se stabilizující mladé rodiny s malými dětmi nebo neúplné rodiny s dětmi.

Nadprůměrně jsou zde zastoupeni rozvedení, do 29 let a od 30 do 39 let, dále rodiny s třemi a více dětmi převážně nezaopatřenými; pracovníci v této skupině jsou většinou vyučení a spíše ze státních statků než z JZD, profesně jsou více zastoupeni pracovníci dílen a opraváři.

Výše čistého měsíčního výdělku se nejčastěji pohybuje mezi 1000—1500 Kčs, čistý měsíční příjem na hlavu v rodině nepřesahuje 1000 Kčs. Část těchto pracovníků stavi nebo hodlá stavět rodinný domek, zřejmě jako možnost jak vyřešit bytový problém. Vybavenost jejich domácností je nejčastěji střední a asi u 1/4 pra-

covníků velmi nízká, a to jak vybavenost pro domácí práce, tak vybavenost pro volný čas. Jejich nejčastější problémy jsou finančního rázu, pracovní, bytové a starosti s nezaopatřenými dětmi. Svoji příjmovou situaci hodnotí jako podprůměrnou a své životní plány jako převážně nesplněné, ale do budoucna očekávají zlepšení své životní situace.

Skupina č. 3 — 37,8 % dotazovaných

S platem vyjdeme docela dobře, můžeme si i leccos uspořít. Při nákupu běžného zboží dlouhodobé spotřeby (lednička, televizor, apod.) však musíme využívat půjčky, protože jinak bychom s penězi obtížně vycházeli.

Tato skupina je nejčastější a představuje průměrnou úroveň, jaké dosahují rodiny s malými dětmi, které se nacházejí v poměrně náročném stadiu svého vývoje. Nemají sice vážnější ekonomické problémy, spíše běžné problémy s provozem domácnosti a nedostatkem volného času, ale subjektivně se u nich často projevuje silná nespokojenost se současným stavem.

Charakteristické pro tuto skupinu jsou rodiny s více dětmi, zejména nezaopatřenými. Věkově se neliší od předcházející skupiny, zahrnuje častěji pracovníky do 29 let a od 30 do 39 let, hlavně se středoškolským a vysokoškolským vzděláním, s častějším profesním zařazením mezi administrativními pracovníky a nižšími vedoucími pracovníky.

Výše čistého měsíčního výdělku obvykle nepřesahuje 2000 Kčs, čistý měsíční příjem na hlavu v rodině se pohybuje v kategoriích do 1200 Kčs.

Vybavenost domácností je nejčastěji střední co se týče vybavenosti pro domácí práce, vybavenost pro volný čas lze hodnotit jako vysokou. Osobní problémy se týkají hlavně studia, zvýšení životní úrovně a nedostatku volného času. Svoji příjmovou situaci hodnotí jako značně podprůměrnou a i v budoucnu očekávají spíše další problémy.

Skupina č. 4 — 23,8 % dotazovaných

Nákup běžného zboží dlouhodobé spotřeby nám nečiní potíže, ovšem nákup auta nebo nákladnou dovolenou si ještě nemůžeme dovolit.

Podle procentního zastoupení je tato skupina druhou nejčtenější, mírně se pohybuje nad průměrem. Můžeme ji charakterizovat jako stabilizovanou rodinu, častěji s většími nebo již zaopatřenými dětmi, poměrně dobře ekonomicky zajištěnou.

Převážně se jedná o věkové skupiny od 40 do 59 let a nad 60 let. Nejčastější vzdělání je středoškolské, profesní zařazení jak nemanuální (vyšší vedoucí pracovníci), tak manuální (ošetřovatelé dojníc, ostatní nemanuální pracovníci); mírně převážují družstevní rolníci nad pracovníky státních statků.

Výše čistého měsíčního výdělku se pohybuje až do 4000 Kčs, čistý měsíční příjem na hlavu v rodině je soustředěn v kategoriích od 1200—1800 Kčs.

Časté je vlastnictví rodinného domku a osobního hospodářství, ale výroba potravin není orientována na tržní produkci, vyrábí se pouze pro potřeby rodiny. Vybavenost domácnosti je velmi vysoká, pro domácí práce i pro volný čas.

Ačkoliv je zřejmé, že se jedná o rodiny poměrně dobře situované, subjektivně hodnotí svoji příjmovou situaci jako průměrnou; vcelku jsou ale spokojeni, žijí víceméně podle svých představ. Daří se jim lépe než v minulosti, i když soudí, že řada problémů je ještě očekává. Jejich osobní starosti se týkají především vlastního zdraví i zdraví partnera a členů rodiny a materiální i osobní pomoci zaopatřeným dětem a jejich rodinám.

Skupina č. 5 — 9,5 % dotazovaných

V současné době můžeme uvažovat o poměrně nákladných nákupech a ani stavba rodinného domku v podstatě příliš nepřevyšuje možnosti naší rodiny.

Tato skupina se vyznačuje značně nadprůměrnou úrovní. Představuje typ ekonomicky stabilizované rodiny s většími nebo již zaopatřenými dětmi, s širokým rodinným a příbuzenským zázemím, která v průběhu života vytvořila a nashromáždila materiální hodnoty, jichž užívá.

Jedná se nejčastěji o pracovníky ve věkové skupině 40—59 let, se zaopatřenými dětmi; nadprůměrně jsou zastoupeni družstevníci, se základním vzděláním

nebo vyučení, spíše manuálních profesí (traktoristé, pracovníci v rostlinné výrobě, ošetřovatelé ostatního skotu).

Výše čistého měsíčního výdělku přesahuje 4000 Kčs, čistý měsíční příjem na hlavu v rodině je minimálně 1600 Kčs. Rodinný domek buď mají, stavějí, nebo hodlají stavět. Časté je i osobní hospodářství, které ale slouží převážně jen pro potřeby široké rodiny. Rodinná a příbuzenská výpomoc je silným stabilizačním momentem.

Vybavenost domácnosti je velmi vysoká, pro domácí práce i pro volný čas. Se svým životem jsou spokojeni. Příjmovou situaci považují za nadprůměrnou, jejich představy o životě se jim většinou splnily, mají se podstatně lépe než v minulosti a ani budoucnosti se neobávají. Jejich osobní problémy se týkají rodiny — pomoci dospělým dětem, stavby domku apod., ale také často společenských otázek a problémů veřejného života.

Skupina č. 6 — 10,8 % dotazovaných

V současné době vůbec nemusíme omezovat spotřebu a rozvoj životní úrovně rodiny.

Poslední skupina má skoro stejné charakteristiky jako skupina předcházející. O těchto rodinách lze rovněž uvažovat jako o rodinách finančně a materiálně naprosto zajištěných.

Jedná se častěji o rodiny bezdětné nebo se zaopatřenými dětmi, převážně z JZD, ve věkových skupinách 40—59 let a nad 60 let, se základním i vysokoškolským vzděláním. Profesně jsou nejčastěji zastoupeni specializovaní nemanuální pracovníci, pracovníci v rostlinné výrobě, v ostatní živočišné a přidružené výrobě.

Výše čistého měsíčního výdělku se pohybuje nad 4000 Kčs, čistý měsíční příjem připadající na hlavu v rodině je minimálně 1600 Kčs.

Vybavenost domácnosti (pro domácí práce i pro volný čas) předměty dlouhodobé spotřeby je velmi vysoká. Většinou si postavili rodinný domek, mají široké příbuzenské zázemí a zdroje vysoké příjmové hladiny vidí v příbuzenské výpomoci, spojení více příjmů v rodině a v možnosti vedlejších výdělků.

Svůj život hodnotí velmi pozitivně, svou příjmovou situaci považují za nadprůměrnou, pro budoucnost jsou materiálně velmi dobře zajištěni. Osobní problémy se týkají hlavně zdravotního stavu, vlastního i členů rodiny.

Uvedením jednotlivých typů se pokoušíme podrobněji a přesněji diferencovat současný stav i způsob hospodaření rodin zemědělských pracovníků. Statistiky jsou vždy uváděny jako jedna homogenní sociální skupina a teprve třídění umožňuje bližší seznámení s jejich specifickými problémy.

Ukazuje se, že některé běžné představy o životní úrovni zemědělských pracovníků jsou správné pouze částečně. Mnohdy zdůrazňovaná nadprůměrná vysoká životní úroveň členů JZD a zemědělských pracovníků vůbec se ve skutečnosti týká asi jedné pětiny těchto lidí, kteří si během svého života, většinou ve spolupráci s širší rodinou a příbuzenstvím, nahromadili značný majetek a vytvořili dostatečné finanční rezervy.

Na druhé straně převažující část zemědělských pracovníků žije průměrně, s menšími odchylkami v příjmové úrovni v obou směrech, a u malé části pracovníků je příjmová úroveň dokonce velice nízká. Rozhodujícím faktorem životní úrovně je především místo v životním cyklu, většinou určené věkem, rodinným stavem, stářím dětí, délkou zaměstnání apod., na které se vážou další charakteristiky životního způsobu a životní úrovně.

Zjednodušeně řečeno — nejmladší pracovníci a začínající manželství musí překonávat ekonomické obtíže, které se s věkem, délkou zaměstnání atd. zmírňují a od určitého bodu ekonomické a sociální stabilizace rodiny se příjmová úroveň zvyšuje až ke stupni takřka úplného uspokojování osobních a rodinných potřeb.

Tento model má ovšem obecnou platnost pouze v hrubých obrysech. Nejenže může existovat řada mezitypů hospodaření rodin, ale také v jednotlivých případech nebo skupinách případů nemusí odpovídat ekonomická situace a stupeň příjmové úrovně místu v životním cyklu. Příčiny netypického skluzu nebo vzestupu mohou být objektivní i subjektivní. Příjmovou úroveň rodiny např. ovlivňují (v kladném i záporném smyslu) možnosti vlastního zaměstnání i zaměstnání členů rodiny, ekonomická úroveň podniku a jeho sociální politika, případné reorganizace pracoviště, osobní schopnosti a pracovní zručnost, možnost a četnost vedlejších příjmů apod. Dále hraje značnou roli materiální a finanční pomoc rodičů a příbuzných dětem nebo naopak dětí rodičům, různé osobní problémy, zdravotní stav, dlouhodobé nemoci v rodině, ztráta partnera, nepředvídané okolnosti, náročné životní situace apod. Všechny tyto i další skutečnosti mohou výrazně a dlouhodobě, někdy i trvale poznamenat životní standard rodiny.

Naproti tomu optimální okolnosti pomáhají urychlit životní start a zvláště v posledních letech, díky finanční, materiální i osobní pomoci rodičů, řada mladých manželství začíná svoji životní dráhu za výhodných ekonomických podmínek.

„Místo v životním cyklu“ je tedy souhrnný ukazatel, který částečně charakterizuje i způsob života a stabilizovanost či nestabilizovanost rodiny. Stabilizovaná je v tomto smyslu taková rodina, která má již vyřešené pracovní, bytové, finanční a jiné problémy a soustřeďuje se na výchovu dětí a zvyšování životního standardu. Jak již bylo řečeno, taková rodina může být i věkově velmi mladá, běžně se ale tato stabilizovanost objevuje až ve věkové kategorii 40—59 let a ještě častěji ve věkové kategorii 60 a více let.

Životní úroveň rodin zemědělských pracovníků nelze zjednodušovat na její materiální hlediska nebo hladinu příjmové úrovně. I když subjektivní představy o spokojeném životě jsou částečně ovlivňovány výší příjmů a stupněm vybavenosti domácností, materiální úroveň je pouze prostředkem k rozvíjení duchovních hodnot jednotlivce i společnosti.

Literatura

Statistika životní úrovně domácností 1981. Praha, FSÚ 1982.

Životní způsob II. Praha, VÚEZVŽ 1981.

Došlo dne 8. 8. 1983

МАЙЕРОВА-ХАРИТИНОВА, В. (Научно-исследовательский институт экономики сельского хозяйства и продовольствия, Прага): Доходная ситуация семей работников в социалистическом сельском хозяйстве. Сbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 20, 1984 (2): 117-125.

Важнейшим источником денежных доходов сельскохозяйственных работников является доход из главного места работы. Доходная ситуация семей сельскохозяйственных работников особенно не отличается от ситуации семей других социальных групп, соответствует наступающей нивелизации между ними и тенденции повышения дохода и расхода на душу населения в течение последних лет. Размер общих денежных доходов семейств сельскохозяйственных работников находится под влиянием, главным образом, составом семейства с большим средним числом членов семьи, большим числом маленьких детей и большим числом пенсионеров, живущих с семьями. Самым важным показателем доходовой ситуации является место в жизненном цикле, характеризованное возрастом, продолжительностью работы, семейным положением, числом детей, их возрастом и т. д., с которым связаны дальнейшие характеристики способа жизни и жизненного уровня.

работники в социалистическом сельском хозяйстве; жизненный уровень; ситуация доходов; ведение хозяйства в семьях

MAJEROVÁ-CHARITONOVÁ, V. (Economic Research Institute for Agriculture and Food, Praha): *Family Income Situation of the Workers in Socialist Agriculture*. Sbor. ÚVTIZ - Sociol. Zeměd., 20, 1984 (2) : 117-125.

The most important source of monetary income of the workers in agriculture is the income from their main employment. Family income situation of the agricultural farmers is in no way significantly different from that of the other social groups; it corresponds to gradual nivelization between them as well as to a tendency of increasing per capita incomes as well as expenses during the recent years. The level of total financial income in families of agricultural workers is affected above all by family structure with a higher average number of the members of a household, higher number of supported children and higher number of retired persons living in the families. The most important aggregative indicator in income situation is a place in the life cycle, characterized by age, length of employment, family status, number of children, their age etc., which usually further characterizes the way and standard of life.

workers in socialist agriculture; living standard; income situation; family economy

Adresa autorky:

Ing. PhDr. Věra Majerová-Charitonová, CSc., Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Dlážďená 6, 110 00 Praha 1

RECENZE

K HISTORII SOCIALISTICKÉ PŘESTAVBY ZEMĚDĚLSTVÍ BRĚNSKÉHO KRAJE V LETECH 1949—1959

Slezák L.: Združstevněná vesnice. Brno, Blok 1981, 183 stran

Období socialistické přestavby vesnice, jehož počátek je datován vydáním Zákona o jednotných zemědělských družstvech z 23. února 1949, znamená složitý společenský proces, v němž došlo v krátkém časovém období k podstatnějším vý-
robním, ekonomickým a společenským změnám, než předtím za celá staletí.

V roce 1949 převládal ve struktuře zemědělských závodů vysoký podíl zemědělských závodů do 5 ha, převážně samozásobitelského charakteru (69,4 %). Tato struktura zemědělských závodů neskýtala záruku úspěšného rozvoje zemědělské ekonomiky. Byly omezeny možnosti rozvoje mechanizace, chemizace a racionalizace zemědělství vůbec a do jisté míry zásobovací možnosti trhu. Bylo zřejmé, že výstavba socialismu v Československu není možná bez zásadních změn v agrární struktuře. Socialistická přestavba československého zemědělství byla nutností politickou i ekonomickou. Hloubku a dosah této přestavby ilustruje základní údaj z roku 1959, kdy byla socializace zemědělství v podstatě ukončena: tehdy existovalo 12 560 JZD s průměrnou velikostí 381 ha z. p.

Při zpracovávání dějin zemědělství této etapy mají základní význam regionální analytické studie, které postihují historicky dané zvláštnosti průběhu kolektivizace jako důsledek nejrůznějších ekonomických, sociálních, kulturních a jiných podmínek regionu. Přitom je nutno vycházet z tehdejšího krajského zřízení, neboť krajské a okresní orgány byly důležitým činitelem při organizování socialistické přestavby zemědělství. Pro tyto kraje jsou též k dispozici archivní i statistické údaje.

Slezákova studie je první regionální monografií tohoto typu, která analyzuje v konkrétních podmínkách aplikaci Leninova družstevního plánu v československém zemědělství podle programu stanoveného IX. sjezdem KSČ v květnu 1949, a to komplexně pro celou etapu socialistické přestavby zemědělství.

Autor podal v úvodní části charakteristiku osídlení, přírodních a ekonomických podmínek Brněnského kraje a jeho 19 okresů. Zároveň zdůraznil rozdíly

v sociální struktuře zemědělských závodů pohraničních a vnitrozemských okresů, vzniklé po II. světové válce v důsledku uskutečnění všech tří etap pozemkové reformy.

V pohraničních okresech dominoval v sociální struktuře zemědělských závodů střední rolník nového typu (vysoké příděly půdního fondu při osídlování pohraničí). Sociální skupina středních rolníků v pohraničí byla politicky progresivní, nezatížená tradicemi soukromého hospodaření, představovala spolehlivější spojení dělnické třídy než střední rolníci ve vnitrozemí. Právě v pohraničních a ve vnitrozemských průmyslových okresech měla KSČ nejsilnější pozice. Ve struktuře zemědělských závodů převažovaly v krajském průměru zemědělské závody do 2 ha (61,3 % — celostátní průměr byl 48,3 %), největší podíl měly v průmyslových oblastech. Odlišný charakter vnitrozemských a pohraničních okresů ovlivňovaly i další faktory: rozdílná úloha dělníků a kovářů, nestejný podíl vnesené a získané půdy, většinový charakter prvních JZD v pohraničí a menšinový ve vnitrozemí, kulacká otázka ve vnitrozemí.

Nejvýznamnějším faktorem v procesu socializace zemědělství byla činnost stranických organizací na vesnici, neboť iniciátory založení JZD byli vesměs komunisté a ti také tvořili v počátečním období převažující část členské základny.

Autor provedl rozbor a zhodnocení činnosti krajských a okresních orgánů KSČ při realizaci zemědělské politiky KSČ. Zvláštní pozornost věnoval problematice zakládání JZD a struktuře jejich členské základny, tempu kolektivizace, vytváření materiálně technické základny JZD, hospodářským výsledkům JZD a cenovým relacím zemědělských výrobků. Současně provedl periodizaci sledované etapy. Desetileté období socialistické přestavby zemědělství rozdělil do čtyř vývojových etap:

I. 1949—1950 — první pokusy o realizaci závěrů IX. sjezdu KSČ. Vznik prvních menšinových JZD — nejprve JZD I. typu — výstavba drůbežáren, výkrmn praset, prádeln aj., první organizace společné práce formou sousedské výpomoci. V roce 1950 stanoveno společné obdělávání půdy jako hlavní úkol JZD — provádění HTÚP, přechod některých JZD k vyšším typům, nebo zakládání nových JZD vyšších typů.

II. 1951—1953 — období velkého rozmachu JZD, růst počtu JZD vyšších typů. V kraji převažovala menšinová JZD s členskou základnou složenou z drobných rolníků, kovářů a dělníků. Některé vážné nedostatky JZD: tempo mechanizace neodpovídalo potřebám JZD, neuspokojivé výrobní výsledky zejména v živočišné výrobě, ceny četných zemědělských výrobků nedosahovaly výrobních nákladů. V kraji klesl počet JZD nepatrně, nastal však výrazný pokles členské základny — vystupování členů.

III. 1954—1955 — dočasný pokles počtu JZD v kraji, ale zároveň analýza a náprava chyb. Vyhlášena priorita rostlinné výroby, zvyšována mechanizace a kvalifikace zemědělských pracovníků.

IV. 1956—1959 — období velkého přelomu a vítězství socialismu na vesnici. Růst počtu JZD, rozšiřování půdního fondu, vstupování středních rolníků do JZD ve velkém počtu i ve vnitrozemí. Dokončení socialistické přestavby zemědělství.

Analýza rozvoje JZD v první dekádě jejich trvání na příkladu a podmínkách Brněnského kraje prokázala relativní stabilitu prvních JZD, zakládaných nejuvedomélejšími dělníky a drobnými rolníky, převážně členy KSČ, na principu dobrovolnosti. Tato JZD prošla organickým vývojem od předúnorového nevýrobního družstevnictví postupně přes nižší typy JZD k vyšším.

Uvedené rozdíly v sociálním složení členů JZD v pohraničí a ve vnitrozemí ovlivnily tempo kolektivizace ve vnitrozemských a pohraničních okresech.

Proces združstevňování zemědělství byl úspěšně dovršen ve IV. etapě při zvýšení tržní produkce, zabezpečení trhu potravinami a zvýšení životní úrovně zemědělského obyvatelstva. Právě na historii združstevňování Brněnského kraje prokázal autor, že pozitivní rysy združstevňovacího procesu vysoce převážily dílčí chyby a jednotlivé deformace.

Autorovy závěry dokumentuje soubor srovnávacích statistických tabulek: o rozvoji JZD v Brněnském kraji, stupni združstevňování, sociální struktuře zemědělských závodů sdružených v JZD, výrobních a ekonomických ukazatelích i o vývoji mechanizace.

Správnost autorových rozborů a závěrů však dotvrdil především další úspěšný rozvoj JZD. Lze si jen přát vznik dalších analogických krajských historických monografií období socialistické přestavby československého zemědělství, které by přispěly k dalšímu prohloubení poznání tohoto významného historického období.

Ing. PhDr. Jaroslava Honcová, CSc.